

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТЕКСТ В АСПЕКТІ ЙОГО КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

Виникнення поняття «текст» з переліком термінологічних значень («надфразна єдність», «складне синтаксичне ціле», «текст», «дискурс») та отриманням структурно-граматичного опису слід датувати кінцем 40-х років ХХ століття.

Відтоді аналіз текстової одиниці здійснюється за такими напрямками: 1) *структурно-граматичний* (40–60-ті роки) – формальні засоби та різновиди зв'язності (когезія) тексту (Р. де Богранд, Р. Гасан, М. Гелідей, Т. ван Дейк, В. Дресслер та ін.); 2) *семантичний* (70-ті роки) – смислова близькість слів, семантичний повтор тощо як вияви когерентності тексту (Е. Агрікола, В. Бухбіндер, С. Гіндін, Т. ван Дейк та ін.); 3) *соціокомунікативний* (90-ті роки) – текст як засіб спілкування, певний комунікативний акт, комунікативний виступ, тип мовленнєвої дії (О. П. Воробйова, Т. В. Радзієвська, З. Я. Тураєва та ін.); 4) *прагматичний* у межах соціокомунікативного підходу – текст як певним чином побудоване організоване мовлення (В. І. Карасик, В. В. Красних, Ю. О. Сорокін та ін.); 5) тлумачення тексту у світлі сучасної *синергетичної парадигми* як певного об'єкта, що лише в контакт з людиною, яка продукує та сприймає його, просякнутий її енергією, думкою, оживає, стає рухливим, динамічним, сповненим смислу (К. І. Белоусов, Г. Г. Москальчук, В. А. Пищальникова та ін.) [2, с. 5–6].

Сучасний погляд на текст здебільшого постає комплексним інтегруванням окреслених підходів та новітніх концепцій його аналізу. У заявленому дослідженні текст розумітимемо як рівневе (сукупність *формального, семантичного, комунікативного, парадигматичного рівнів* (Н. С. Болотнова, А. П. Загнітко, І. Я. Чернухіна та ін.)) горизонтально й вертикально структуроване змістово-функційне тема-ремне ціле низки членованих текстових одиниць – *надфразних єдностей* (І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, О. І. Москальська, Г. Я. Солганик, З. Я. Тураєва та ін.), формально-семантичну й комунікативно-смислову побудову яких забезпечує вершинна ознака категорійно-текстового апарату – *категорія зв'язності (когезія / когерентність)* (Р. де Богранд, Н. С. Валгіна, І. Р. Гальперін, Р. Гасан, М. Гелідей, В. Дресс-

лер, А. П. Загнітко, О. О. Селіванова та ін.) – у корелятивному співвідношенні із текстовими категоріями *цілісності*, *членованості* та *континууму* мовними засобами свого вираження, вибір яких зумовлений інтенційно навантаженим ідейним задумом адресанта (А. П. Загнітко, О. О. Залевська, З. Я. Турсаєва, І. Я. Чернухіна та ін.), що закладений у художній твір [2, с. 5–6].

Такий погляд на текст, на нашу думку, з акцентуванням уваги мовознавців переважно на структурно-семантичному аналізі тексту не формує вичерпного уявлення про текст як комунікативне ціле. Адже фокус на комунікативній природі тексту дає змогу глибше зануритись у розуміння текстового цілого як мовного акту, діалогу між адресатом та адресантом з урахуванням усіх наявних лінгвістичних (екстралінгвістичних) чинників комунікації та культурно-національної приналежності комунікантів.

Такий підхід, безумовно, порушує питання методик лінгвістичного аналізу тексту, оскільки сприяє глибшому розумінню техніки мовного аналізу тексту як комунікативного утворення, що видається можливим завдяки розгляду більшої кількості текстових категорій, що перебувають у корелятивному співвідношенні із вершинною текстовою ознакою – категорією зв'язності. Відтак поряд із категоріями *членованості*, *цілісності* та *континууму* визначальними з погляду комунікативної організації текстової структури постають категорії *адресантності*, *адресатності*, *інтенціональності*, *інформативності* та *інтертекстуальності*. Саме взаємозумовленість та співвіднесеність сукупності перелічених категорій тексту в його граматичній структурі, мовний вияв яких забезпечуваний реалізацією категорії зв'язності (когезія / когерентність), дає змогу, на нашу думку, ґрунтовно висвітлити комунікативність текстового цілого, кваліфікувати текст як своєрідну комунікативну дію між продуцентом та реципієнтом з усіма притаманними їй специфічними особливостями та запропонувати поглиблений погляд на техніку дослідження комунікативної побудови тексту, художнього зокрема.

Отже, метою статті є розглянути комунікативні властивості організації текстової структури, художньої зокрема, зумовлені співвіднесеністю провідної текстової ознаки – категорії зв'язності – із текстовими категоріями адресантності, адресатності, інтенціональності, інформативності та інтертекстуальності.

Об'єктом дослідження слугує комунікативна структура художнього тексту. Предметом аналізу постає співвіднесеність категорії зв'язності із текстовими категоріями адресантності, адресатності, інтенціональності, ін-

формативності та інтертекстуальності у структурі тексту як визначальних комунікативно маркованих чинників його граматичної побудови.

У 90-ті роки ХХ століття в лінгвістиці тексту з розвитком прагматики, соціолінгвістики, когнітивної психології текст почав аналізуватися (з огляду на процесуальний, функційний, інтеракційний аспекти) як засіб спілкування, певний комунікативний акт, комунікативний твір, тип мовленнєвої дії, що ознаменувало соціокомунікативний підхід у дослідженні текстової структури [7, с. 53].

До концептуального апарату лінгвістики тексту увійшли поняття ілюкції (інтенції) тексту, текстуальності, інтертекстуальності, адресованості (фактора адресата), генеративних типів текстів, типу комунікативного процесу, до якого належить текст, категорії контактності, комунікативних стратегій автора, комунікативної ефективності [7, с. 5].

Невід'ємним від розвитку функційно-комунікативного підходу постає **прагматичний** аналіз тексту (В. В. Красних, М. М. Правдін, Ю. О. Сорокін та ін.), завданням якого є: 1) вивчення соціокультурних, ситуативно-поведінкових, статусних, психологічних, когнітивних і мовних чинників комунікативної взаємодії індивідів (автора, читача, культурного контексту зокрема) у тексті як діалозі [8, с. 243]; 2) розгляд комунікативності як найвищої ознаки тексту [3, с. 99].

У світлі завдань комунікативного підходу до аналізу текстового цілого художній текст – це акт комунікативної діяльності адресанта-автора й адресата-читача, у процесі якого читач з опорою на свої емотивні, аксіологічні цінності декодує інформацію, лінгвістично закодовану у змісті твору автором.

Вивчення тексту в комунікативному аспекті зумовило розширення складу текстових категорій завдяки встановленню комунікативних (О. П. Воробйова, З. Я. Турасва); формування комунікативно-функційних та прагматичних концепцій та моделей тексту (Т. ван Дейк, Т. В. Радзівська); опис інтерактивності автора та читача, текстових стратегій, гармонізації та ефективності (О. П. Воробйова, Т. В. Матвєєва, Т. В. Радзівська) [7, с. 49].

Переважна більшість учених (І. Р. Гальперін, Р. Гасан, М. Гелідей, В. Дресслер, А. П. Загнітко, О. О. Селіванова та ін.) глобальними та універсальними ознаками тексту вважають зв'язність та цілісність, що перебувають між собою у відношенні взаємозумовленості, взаємодії і доповнення, хоча трактують їх неоднозначно.

Уже усталеним є виокремлення двох різновидів зв'язності: *когезії* – структурно-граматичного різновиду зв'язності і *когерентності* – змістово-семан-

тичного різновиду зв'язності (А. П. Загнітко, О. О. Селіванова та ін.); розмежування *локальної* (зв'язність лінійних послідовностей (висловлень, надфразних єдностей)) і *глобальної* (смыслово-внутрішня цілісність та єдність тексту) зв'язності (Н. С. Валгіна, А. П. Загнітко та ін.); *експліцитної* зв'язності (Н. С. Валгіна, А. П. Загнітко та ін.), позначеної сигналами зв'язку (сполучниками, вставними словами та словосполученнями; перехід від теми до реми і под.), та *імпліцитної* зв'язності (Н. С. Валгіна, А. П. Загнітко та ін.), забезпечуваної смысловою та позиційною кореляцією мовленнєво-мовних одиниць (без спеціальних словесних сигналів зв'язку).

На нашу думку, саме зв'язність тексту (*когезія* (формальна зв'язність – мовні одиниці) / *когерентність* (семантична зв'язність – значення, що закріплені за мовними одиницями)) закономірним горизонтально-вертикальним виявом ієрархічної системи мовних маркерів, націлених на формально-семантичне кодування функційної інтенції автора (цілісність), закладеної в художньому творі свідомим чи несвідомим добором останніх, постає пріоритетною в ієрархічно-корелятивному співвідношенні провідних категорійно-текстових ознак.

Простеження особливостей *зв'язності* компонентів художньотекстового цілого, що зумовлює категорія *цілісності* (ідея, намір автора), яка, зі свого боку, зумовлена лінгвістичним вираженням категорії зв'язності, постає можливим за умови *членованості* художньотекстового *континууму* на мінімальні текстові структурно-змістові одиниці – надфразні єдності – як певні мікротексти (мікротеми, мікросмисли), сукупність яких і формує цілісно-смысловий макротекст (макротему, макросмисл) художнього твору, що забезпечує саме реалізація категорії зв'язності.

Власне аналіз тексту крізь призму комунікативного підходу вимагає спроби кваліфікувати текстові категорії *зв'язності*, *цілісності*, *континууму* та *членованості* як *комунікативні* та запропонувати ширший перелік категорій тексту, які встановленням корелятивного співвідношення з останніми зумовлюють погляд на текстову структуру як комунікативну величину, певний семіотичний універсум культури, опосередкований свідомістю адресанта й адресата.

Т. А. Єщенко виокремлює надкатегорію комунікативності, у межах якої виділяє текстові категорії *антропоцентричності* (із підкатегоріями *адресантності*, *адресатності*) та *діалогічності* (із підкатегоріями *інтертекстуальності*, *зв'язності*) [3, с. 94], відповідно характеризуючи категорію зв'язності як комунікативну категорію.

Комунікативними, на наш погляд, постають і категорії цілісності, членованості, континууму, вияв яких забезпечує мовна реалізація категорії *зв'язності*. Тісна взаємодія та взаємозумовленість цих категорій є націленою на полегшення сприйняття та усвідомлення реципієнтом глобального макросмислу (*цілісність*) художнього інформативно насиченого *континууму* за можливості аналізу сукупності його мікросмислів у рамках надфразних єдностей (*членованість*).

Відтак обґрунтована комунікативність перелічених текстових категорій у формальній структурі тексту дає змогу кваліфікувати їх соціолінгвістичний статус. Слушним щодо цього постає ствердження А. П. Загнітка стосовно мовносоціумного виміру граматичного тексту, що охоплює: 1) статусну роль автора-лінгвоперсони (категорію адресанта); 2) настановно-інтенційні спрямування (категорію інтенційності); 3) обтяження інформаційними вимірами (категорію інформативності); 4) тяглість інтертекстуальних компонентів (категорію інтертекстуальності); 5) ситуативно-прагматичну обізнаність адресата (категорію адресата) та ін. [5, с. 155].

Дослідник зазначає, що статусна роль *адресанта-лінгвоперсони* є визначальною та стрижневою для мовносоціумного спрямування тексту. Автор встановлює відповідність тексту власним комунікативним завданням, втілює в ньому ситуативні мотивації, самореалізується, відбиваючи свій емоційно-експресивний стан, а також прогнозує реактивну спроможність адресата.

Наголосимо, що комунікативний вектор аналізу тексту передбачає його розгляд як певного інформаційного масиву, смислового макрознаку, інтенцію продуцента, глобальний інтертекстуальний фрейм (категорії *інформативності*, *цілісності*, *інтенціональності* та *інтертекстуальності*), що не лише представлені його вербальною організацією, забезпечуваною мовною формалізацією категорії *зв'язності* у рамках сукупності мікротекстів художнього твору – надфразно-текстових єдностей (категорії *членованості* та *континууму*), а й впливає з її взаємодії з авторською й читацькою свідомістю (категорії *адресатності*, *адресантності*).

Такий комунікативний підхід до аналізу текстового утворення з інтерпретацією останнього як комунікативного витвору, діалогічного акту, дає змогу визначити категорії *зв'язності*, *цілісності*, *членованості*, *континууму*, *адресантності*, *адресатності*, *інтенціональності*, *інформативності* та *інтертекстуальності* як комунікативні.

Репрезентативність, експресивність та апелятивність тексту як мовного повідомлення залежить від типу лінгвопсихоментальної діяльності адресанта з властивими їй структурою його свідомості, лексиконом, тезаурусом різноманітних знань (соціальних, побутових, культурних, енциклопедичних тощо), дискурсивною (комунікативною) компетенцією, інтенцією (категорії *зв'язності, адресантності, інтенціональності, інформативності, інтертекстуальності та цілісності*). Глибока перцепція та успішна якісна інтерпретація авторського смислу адресатом, що лінгвістично закладений у мовному повідомленні адресантом, залежить від особистісної, соціальної, культурної, етнічної, статусної і под. ролі реципієнта, який організовує власну рецептивну діяльність у діалогічній текстовій взаємодії з продуцентом, гармонізує власну свідомість зі змістом тексту (категорія *адресантності*).

Усе це дає змогу кваліфікувати категорії *зв'язності, адресантності, адресатності, інтенціональності, інформативності та інтертекстуальності* як *мовносоціумні* (А. П. Загнітко), *соціолінгвістичні* [тлумачення наше], а категорії *континууму, членованості та цілісності* як *комунікативні*.

За умови аналізу мовної виявлюваності категорій *адресантності, адресатності, інтенціональності, інформативності та інтертекстуальності* засобами лінгвістичної реалізації категорії *зв'язності* видається можливим ідентифікувати статус категорії *зв'язності* як ієрархічно-пріоритетної текстової категорії у комунікативній структурі тексту, художнього зокрема. Безумовно, такий підхід пропонує своєрідну техніку (алгоритм) дослідження тексту в комунікативному аспекті, із застосуванням якого доцільно рухатися від аналізу мовного вияву категорії *зв'язності* у формалізації категорій *адресантності, адресатності, інтенціональності, інформативності та інтертекстуальності*.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у простеженні, встановленні та протиставленні мовних засобів вияву соціолінгвістичних текстових категорій у структурі сучасних художніх текстів англійською та українською мовами як емоційно маркованих носіїв певних мовних образів, національних цінностей, ідеологій і культурних концепцій. У такий спосіб дослідження покликане роз'яснити процедуру аналізу літературного тексту шляхом визначення ряду його категорій і складових як форми культурної комунікації та соціальної взаємодії між адресатом і адресантом.

Література

1. Андрущенко В. О. Закономірності вияву категорійної зв'язності в горизонтальній і вертикальній внутрішній художньотекстовій структурі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Донецьк, 2013. 20 с.
2. Андрущенко В. О. Типологія текстової зв'язності: монографія. Дніпропетровськ: «Літограф», 2016. 247 с.
3. Щенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти: монографія / наук. ред. проф. М. І. Степаненко. Львів: Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
4. Журба С. «Гра в діалог»: авторська інтенція в українській прозі 20-х років ХХ століття. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 20. Кіровоград, 2019. С. 114–125.
5. Загнітко А. Граматика тексту: мовносоціумні категорії. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 29. 2022. С. 149–164.
6. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Донецьк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2006. 289 с.
7. Радзівєвська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. Київ, 1999. 359 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: «Довкілля-К», 2006. 716 с.
9. Томусяк А. О. Вербалізація авторських інтенцій фігурально-риторичними синтаксичними засобами в американському художньому тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Одеса, 2020. Том 2. № 46. С. 165–168.
10. Fairclough N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge: London and New York, 269 p.
11. Longacre Robert E. *The Grammar of Discourse (Topics in Language and Linguistics)*. 2nd ed. Springer, 2013. 379 p.
12. Raymond W. Gibbs Jr. Authorial Intentions in Text Understanding. *Discourse Processes*. Vol. 32, Iss. 1, 2001. P. 73–80. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15326950DP3201_04?journalCode=hdsp20

Олена Антонюк
(м. Вінниця)

МОВНІ АНОРМАТИВИ В ТЕКСТАХ ЮРИДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Проблема дотримання чинних мовних норм у текстах юридичного характеру сьогодні не тільки не втратила своєї актуальності, а ще більше загострилося. Це пов'язано і з недостатньою професійною мовно-комунікативною компетентністю фахівців, і зі збільшенням обсягу продукування відповідних текстів. До того ж, як зазначає А. Кісельова, протягом років незалежності склалося так, що державні службовці мали володіти державною мовою